

METİN TENKİDİ İLE İLGİLİ HUSUSLAR VE KÂMÎ DİVÂNI ÖRNEĞİ

Ali YILDIRIM*

ÖZET

Bir eski metni elde ister tek nüshası, isterse birden çok nüshası bulunsun- önce eksiksiz olarak anlama çabasına dayanan, sonra da ihtiva ettiği bilgi ve kültür unsurlarını ayırıp açıklamak, bunların doğruluk değerlerini ortaya koyarak metnin anlamını kesinleştirmek amacıyla gerçekleştirilen iki yönlü tenkit çalışması olan “metin tenkidi”, Divan edebiyatının en önemli taraflarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte yayımlanmış divan, mesnevi ve nesir eserlerinde metotsuzluktan kaynaklanan önemli problemler bulunmaktadır. Bu problemler tercihte yapılan isabetsizlikten çok özellikle okuma yanlışları olarak kendisini göstermektedir. Problemlerin temelinde, metin kurucusunun Divan edebiyatı felsefesi başta olmak üzere Osmanlıca, dil hususiyetleri, imla, vezin, kafiye ve istinsah konularında yeterli donanıma sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Kâmî Divânı örneğinde metin tenkidi problemleri ortaya koymakta ve konuyla ilgili öneriler getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, metin tenkidi, metin tenkidi metodu, metin tenkidi problemleri, Kâmî Divânı

THE MATTERS OF TEXT CRITIC AND KÂMÎ'S DİVÂN

ABSTRACT

Text critic studies which are based on understanding a text completely, explaining informations and culturel points in the text, finding out the truth of these informations compose an important part of Classical Turkish Literature. But there are some big problems with published divans, mesnevis and prose texts' because of methodlessness. We can accept researchers' inedequancy on the subjects of Ottoman Language and its linguistic, prosody, rhyme, text's copy as a source of these problems. In this paper problems of text critic studies are pointed out and examples on this subject are given.

Key Words: Classical Turkish Literature. Text critic, method of text critic, problems of text critic, Kâmî's Divân

Metin tenkidinin gayesini, bir eserin nüshalarından yola çıkılarak, o eserin aslının veya aslına en yakın şeklinin ortaya konulması olarak izah edebiliriz. Bu itibarla metin tenkidi, Eski Türk Edebiyatının en zor ve karmaşık taraflarından birini oluşturmaktadır. Metin tenkidi ile ilgili şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmış ve bir kısım ölçüler ortaya konulmuştur. Metin tenkidi, bir eski metni elde ister tek nüshası, isterse birden çok nüshası bulunsun- önce eksiksiz olarak anlama çabasına dayanan, sonra da ihtiva ettiği bilgi ve kültür unsurlarını ayırıp açıklamak, bunların doğruluk değerlerini ortaya koyarak metnin anlamını kesinleştirmek amacıyla

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, ayildirim@firat.edu.tr

gerçekleştirilen iki yönlü tenkit çalışmasıdır.¹ Batı'da Rönesans ile birlikte eski Yunan ve Roma dönemlerine ait eserler üzerinde çalışma isteği uyanmıştır. Üniversite ve akademilerde çalışan hümanist düşünürler klasik metinlerin otantikliğini tespit etmek ve orijinal metne en yakın metinler üretebilmek için 'ars critica' adını verdikleri filolojik eleştiri sanatını geliştirmişlerdir. Bu sanat daha sonra sistematik yorum teorilerinin ortaya çıkışında rol oynadığı gibi, çeviri teorisinin zamanla yorum teorileri içine alınmasına da katkıda bulunmuştur.²

Bugün, özellikle nüsha adedi çok olan eserlerin metin tenkidinde nüshaların elemeye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Kağıt üzerinde çok iyi bir düşünce olarak görülmesine rağmen, uygulamada karşımıza bazı zorluklar çıkmaktadır. Her şeyden önce bu tip eserlerin genellikle "müellif hattı" olarak adlandırdığımız, şairin veya yazarın kendisinin tertip ettiği veya ettirdiği bir aslının varlığını kabul etmekteyiz. Buna göre yukarıda bahsettiğimiz eleme işlemini iyi bir şekilde uygularsak, bir eserin aslını ya da ilk şeklini bulmak mümkün olacaktır ki, bu durumda bilinen anlamda metin tenkidine de gerek kalmayacaktır. Nüshalar bir soyağacı olarak tespit edilmişse ve hele bunu pekiştiren istinsah kaydı ve tarihi de mevcutsa bu hususla ilgili epeyce yol almışız, demektir. Ancak nüshalardan bir soyağacı oluşturmak çok zor görünmektedir.

Kâmi'nin divanının, çoğunluğu İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere yurt içi ve dışında bilinen toplam 21 nüshası mevcuttur.³ Kâmi'nin divanlarında yaptığımız değerlendirmede, çok benzerlik gösteren Ü2 ile Ü3 ve ayrıca AE1 ile AE2 nüshaları için şunu kesin söyleyebiliriz: Bu nüshalar ya ortak bir nüshadan ya da birbirinden istinsah edilmiştir; ancak hangisinin hangisinden veya ikisinin de mi aynı nüshadan istinsah edildiğini kesin olarak ortaya koymak mümkün gözükmemektedir. Öyle ki, bir nüsha için diğerinden istinsah edilmiş yargısına vardığımızda, çalışmalar ilerledikçe bu düşüncemizin aksi bir durum ortaya çıkabilmektedir. Onun için bu nüshalardan birini elemek oldukça zor olacağı gibi, elendiğinde de hataya düşme ihtimalini doğuracaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz tertip ve hata itibarıyla çok benzerlik gösteren AE1 ve AE2 nüshalarıyla ilgili yaptığımız tespitler şöyle:

AE1'de (Diğer nüshalarda da):

Ferdâya salma Kâmi-i zârı meded şehâ

Eyyâm-ı hüsni sanma felek de döner gelür (G-62/5)

Makta beytinin

Bu tarh-ı nev-zemîn-i 'âlem-ârâ var ise Kâmi

1 Mertol Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, s. XIX.

2 Burhanettin Tatar, *Hermenötik*, s. 16.

3 Gülgün Erişen Yazıcı, *Edirmeli Kâmi ve Divanının Tenkitli Metni*, (Basılmamış doktora tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. CXXII.

Belâgat-senc-i nazmuñ güfte-i ra'nâlarındandır (G- 65/5)

Dikkat ettiğimizde bu beyit, AE1'de iki gazel sonra karşı sayfada, olması gereken beytin hizasında durmaktadır. Atlanan iki gazelle birlikte, sadece makta beyti bulunan gazel de AE2'de mevcut değildir.

Bu defa AE2'de:

Gelsün hadeng-i gamzesi hiç aralanmasun (G-145/1a)

Mısraındaki “gelsün” kelimesinin üzerinin silik olduğunu görüyoruz. Diğer nüshaların yardımıyla okuyabildiğimiz bu kelimenin AE1'de “gülşen” olarak yazıldığını görmekteyiz.

Yine AE2'de:

*Ol şüh didi niyyetüme söyle Kâmiyâ**Geldi tefe'ülen bu gazel hasb-ı hâline (G-161/7)*

beytindeki “niyyetüme” kelimesi silik ve üzerine mürekkep yayılmış vaziyettedir. Bu kelime AE1'de “şuh” kelimesinin de çağrışımıyla olsa gerek, açıkça “Nedîme” şeklinde yazılmıştır.

Yukarıdaki tespitlere göre, hangi nüshanın diğerinden istinsah edildiğini söylemek oldukça zordur.

Yine tertip ve hatalarda aşağı yukarı aynı olan Ü2 ve Ü3 nüshalarında yüz on altıncı gazelin beşinci beytinde “oldı ‘uşşâkuñ” ibaresi her iki nüshada da mevcut değildir. Üçüncü gazelin ikinci beytinde bulunan “ider” kelimesi Ü2 nüshasında olmayıp, Ü3'te sonradan ilave edilmiştir. Aynı şekilde otuz altıncı gazelin beşinci (makta beyti) beytinin Ü1,Ü2,Ü3 ve AE1 nüshalarında olmadığını A ve AE2 nüshalarında ise gazelin tamamen olmadığını görmekteyiz.

Bir diğer husus, değerlendirmelerin hepsinde müstensihin, eserin aslını veya herhangi bir nüshasını önüne alıp, istinsah ettiği düşüncesi hakim; ancak bir müstensihin birden fazla nüshadan -bir nevi tenkitle- istinsah yapabileceği düşüncesini de değerlendirmelerimizde göz önüne almalıyız.⁴

Bir eserden zincirleme olarak istinsah yapıldıkça o eserin aslından biraz daha uzaklaşılacağı düşüncesi doğrudur; ancak zincirin halkalarının doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Burada, en başta bize yardımcı olacak istinsah kaydı ve istinsah tarihidir. Yalnız istinsah tarihinin eski olması her zaman için o nüshanın, asıl nüshaya yakın olduğu düşüncesini doğurmamalıdır. Zira bir eserin, kısa bir sürede ikinci veya üçüncü elden istinsahı yapılabileceği gibi, çok daha sonraları birinci elden istinsah edilebileceğini de düşünmeliyiz. Bu durumda üçüncü elden istinsah edilmiş eski tarihli bir nüshadan, birinci elden istinsah edilmiş, çok daha yeni tarihli bir nüsha, daha güvenilir olacaktır. Aynı şekilde, kullanılan kağıt, mürekkep vb. ipucu verecek malzemeler de yukarıdaki düşüncelere bağlı olarak, her

⁴ Bunu teyit eden bir takım ifadeler divan nüshalarında da rastlanmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız AE1 nüshasının kenarında “ Bu gazelin matla'ı âhar mecmuada böyle bulunmuştur.” ibaresi mevcuttur.

zaman için bize doğruyu vermeyebilir. Aynı şekilde genç yaşında divan tertip etmiş şairlerin, ilerleyen yıllarda kendi şiirinde düzeltmeler yapabileceği düşüncesini de göz ardı etmemeliyiz.

Dil ve imla özelliklerinin de bu hususla ilgili olarak, bize fazla bir yararı olacağını söyleyemeyiz. Her şeyden önce, divan nüshalarının istinsah tarihlerinin Türkçenin gelişim seyri içinde az bir zamanı ifade etmesinden dolayı, bu tür bir yararlanma imkanı da söz konusu olamamaktadır.

Bir şairin başta üslubu ve dili olmak üzere, sanatkârlığı, karakteri, inancı vb. pek çok hasleti şiirine yansıyacaktır. Bu durum, metin tenkidinde bize pek çok kolaylıklar sağlamakla birlikte, kendine has, belirgin bir üslup oluşturmuş şairlerde çok daha yararlı olacaktır; ancak bir şairin kendine has üslubunun oluşması için bazen uzun yılların geçmesi gerekmektedir. Bu durumda şairin acemilik dönemi diyebileceğimiz dönemlerinde yazdığı şiirleri, yukarıdaki hususlardan ötürü atmamız mümkün olabilmektedir. Bütün bunların yanında bir şair için şu kelimeyi veya terkibi kullanır, şunları kullanmaz demek, hiç bir zaman mümkün değildir.

Kâmiyâ hâli degül bir gevher-i nâ-yâbdan

Zîb-i gûş oldı sühan-sencâna eş'ârûñ senüñ (G-115/7)

eş'ârûñ: güftârûñ Ü1, AE1,AE2,S

Hayâl-i 'ârızûñ dilden çıķup dâg oldı sinemde

O gülzâr-ı cemâlûñ yine kendi güllerindendir (G-38/3)

dâg oldı: cây itdi Ü1,Ü2,Ü3

Rakîb-i kâfir o şühî görince bed-nazarı

Misâl-i hâme-i tersâ hilâf-ı 'âde gezer (G-51/2)

bed: kem S

Yukarıdaki örneklerde tercih ve aparatlar görülmektedir. Şimdi Kâmi için birinci şekilleri kullanır, ikincileri kullanmaz demek mümkün değildir.

Metin tenkidinde öncelikle müstensihden kaynaklanan hataların düzeltilmesine gittik. Bu tür bir düşünce bizi eserin aslına yaklaştıracaktır. Çünkü bir eserin aslı nüshalarına nazaran çok daha dikkatli ve titiz hazırlanmış olacaktır. Ancak bir eserin aslında da bu tür maddî hataların olması mümkündür. Asıl şekli bulma adına, açıkça eksik ve hatalı kelime veya kelime gruplarının da tercih edilemeyeceği açıktır. Onun için ortaya çıkacak metni, daha doğru ve kâmil olarak nitelemek pek yanlış olmasa gerekir.

Metin tenkidinde iki ana mesele vardır. Bunlardan biri müstensihin yaptığı hatalar, diğeri ise müstensihin bilerek yaptığı değişiklikler. Şüphesiz şairin bizzat kendisinin kaleme alıp tertiplemediği nüshalarda da yanlışlıklar ve eksiklikler olacaktır. Dolayısıyla her kopya bu anlamda yeni yeni yanlışlıklar doğuracaktır. Bununla birlikte şairin daha sonra kendi şiirlerinde yaptığı düzeltme ve değişiklikleri de hesaba katmalıyız. Divan edebiyatı bir geleneğin edebiyatı olduğu için, her şair ve

müstensih kendisini bu edebiyatın bir parçası olarak görmüş, her eseri de bu edebiyatın ortak malı olarak değerlendirmiştir. Başkalarının şiirlerinde bir takım tasarrufla bulunmayı kendine bir hak olarak görebilmiştir.⁵

Biz yaptığımız çalışmada, müstensihlerden kaynaklandığını düşündüğümüz hataları şu şekilde tespit ettik:

1. Kalem hatası diyebileceğimiz, bir kelimenin şekil itibarıyla yanlış yazıldığı durumlar görülmektedir. Kelime istinsah edilen nüshadan doğru olarak okunmasına rağmen, müstensih tarafından harfleri eksik veya fazla yazılmaktadır. Bir kısmının vezin ve kafiye de bozduğu bu tür yanlışlıklar ancak bir nüsha ile sınırlı kalmaktadır:

dil-ârâdan (دلارادن): dil-âdan (دلادن) Ü2 (G-10/7a)
 değişmek (دكشمك): deşikmek (دكشمك) AE1(G-37/1b)
 yüreklenür (يوركلمور): yüklenür (يوكلمور) Ü1(G-53/1b)
 Süleymâna (سليمانه): Süleymâya (سليمايه) A(G-64/7a)
 mûda (موده): mürde (مرده) S(G-52/1a)
 kibriyâya (كبريايه): kübrâya (كبرايه) S

2. Şair öncelikle vezin ve kafiye de daha dikkatli ve titiz olacağından, bu tür yanlışlıkların, büyük ihtimalle müstensihlerden kaynaklanmış olacağını düşünmek daha makul görünmektedir. Zaten bu tür hatalar da yukarıda olduğu gibi, genellikle tek nüsha ile sınırlı kalmaktadır.

Ol âfet her kaçan zülf-i perîşânı çeker çevrür

Derûnum gird-bâd-ı âh-ı hicrânı çeker çevrür (G-33/1)

perîşânı: perîşânın Ü2, Ü3, A,S: perîşânın AE1

Nâzûklık ile zülfine yârûn tokın sabâ (G-20/5a)

zülfine yârûn tokın: tokın zülfine yârûn S

Hezâr gül açılır gülse Kâmiyâ dildâr (G-123/5a)

gülse Kâmiyâ: Kâmiyâ gülse S (vezin itibarıyla)

sabâ gelür: gelür sabâ S (G-46/7b) (kafiye itibarıyla)

bîgâne: bîgâneñdür AE2 (G-24/7b) (vezin itibarıyla)

metâ'-ı girân-sûd : girân-sûd-ı metâ' S (G-108/4b) (vezin

itibarıyla)

esîr: nâr S (K-2/40b) (vezin itibarıyla)

3. Matla beyitlerinde, şekil ve anlam olarak aynı olan kelimelerin ikinci defa kafiye olarak kullanılmayacağı malumdur. Dolayısıyla diğer nüshalardaki farklı kelimelerin tercih edilmesi isabetli olacaktır.

Ol dehen kâfiye-i la'l gibi teng midür

5 Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri* adlı eserinde, Baki'nin: "Tigun 'adem diyârına rûşen-tarıkdür/ A'dâ-yı dîni durma kılıcdan geçür hemân" beytini örnek olarak kullandıktan sonra "Bâkî, bu beytinde 'kılıcdan' yerine 'o yoldan' demiş olaydı daha güzel olurdu, zannederim, demektedir.

Hak ta'bir idemez nâtkamız leng midür (G-48/1)

Yukarıdaki matla beytinde “leng” kelimesinin yerine S nüshasında “teng” kelimesi ikinci defa kullanılmıştır.

Yine, özellikle gazelerde bir kelimenin birden fazla kullanılmayacağı veya tercih edilen bir durum olmadığı düşünülürse, bu kelimelerden birinin değiştiği veya bu beyitlerden birinin ekleme olduğunu düşünebiliriz. Şayet değişik bir kelime ile kafiyelenmiş nüsha mevcutsa, bu nüshadaki kelimenin esas alınması daha uygun olacaktır. Bir kısım gazelerin mahlassız yazıldığını biliyoruz. Bunun yanında, şairlerin mahlaslarını makta beyitlerinde zikretmelerine rağmen bazı nüshalarda, şairin mahlası yerine değişik kelimeler getirildiğini görüyoruz:

Kâmiyâ (کامیاء): kilisâ (کلیسا) AE1 (G-25/5a)

Kâmi (کامی): câmi (جامی) Ü3 (G-33/5a)

Kâmi (کامی): sâki (ساقی) Ü3 (G-104/7b)

4. Bazı nüshalarda, gazellerin beyit sayısının artırıldığı veya azaltıldığı görülmektedir. Bu durumda bir beytin birinci mısraı olduğu gibi kalırken ikinci mısra değiştirilmiş ve yeni oluşturulan beytin ikinci mısraı durumuna getirilmiştir.

Kûteh-nazaruñ seyri medâ-yı basarında

Gâfil ki temâşâ-yı verâsında nazar var

Olma taraf-ı devlet-i dünyâyâ çeşim-dûz

Nâ'il olanuñ zevk u safâsında nazar var (G-61/5,6)

Yukarıdaki altıncı beyit Ü1 nüshasında yok. Altıncı beytin ikinci mısraı beşinci beytin ikinci mısraı şeklindedir.

5. Türkçenin cümle kurgusu içinde, kelimelerin almış olduğu eklerde pek çok farklılıklar görülmektedir. Bunların bir kısmı yazının imlasından kaynaklandığı gibi, bir kısmı da, kullanılan zaman ve şahıs eklerinde yapılan yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu husus, özellikle ikinci ve üçüncü şahıs ekleri arasında karışıklıklara sebebiyet vermiştir:

Ruhsârûña nisbet gülüñ yok i'tibârı pûl kadar

Serv ü sanavber nisbeti bâlâ-kadûñle oldı pest (G-15/2)

Ruhsârûña (رخسارکه): ruhsârına (رخسارنه) Ü1,S

Dikkat edilirse aparata alınan şekil de metne uygunluk göstermektedir; ancak ikinci mısradaki “bâlâ-kadûñle” tamlaması imlanın diğer nüshalarda da aynı olması hitabın üçüncü şahsa değil, ikinci şahsa yapıldığını göstermektedir.

Sîr olsa bârî çeşmümüz ol âftâbdan

Mislin felek getürmeye hayli zamâna dek (G-122/2)

Mislin (مئلن): mislûñ (مئلک) S

6. Bir beyitte veya mısradaki diğer kelimelerin çağrışımı ile yapılan hatalar görülmektedir. Daha çok konuşma anında görülen bu yanlışlıklar, cümledeki kelimelerin öncelikle zihinde tasarlanması sırasında ortaya çıkan karmaşadan doğmaktadır.

‘Acebdür ârzû-yı rahm ider dil çeşm-i mestinden (G-59/4a)

mısraındaki “çeşm” kelimesinin zihinde yer etmesiyle, AE1 nüshasında “rahm” kelimesinin yerinde “çeşm” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz.

Nesîmîveş teni mânend-i hâşâk eyleyen dilde (G-87/2a)

dilde: tende A

Dil olur mı bend-i pîç-â-pîç-i zülfünden halâs (G-98/5a)

bend: zülf S

O şûhuñ reh-güzâr-ı kûyî reşk-â-reşk-i kân olmak

Dem-â-dem çeşm-i hûn-âlüd ile rû-mâlümüzdendir (G-37/3)

çeşm: reşk S

7. Müstensihlerin Arapça ve Farsçaya vâkıf olduğunu, buna bağlı olarak Arap alfabesini de iyi kullandığını kabul edersek, bazı istinsahların zaman zaman görülerek değil de duyularak yapıldığı intibai uyanmaktadır:

Âteş-i ‘aşkuñî cânı gibi saklar ‘âşık

Dûd-ı âhî dir iseñ dildeki kânûnuñdur (G-75/4)

Degül mümkün devâ-yı hûşmendî çâre-sâz olmak

Dil-i şûrîdemüz uslanmayan dîvânelerdendir (G-42/5)

Yukarıdaki birinci beyitte “kânûnuñdur” (كانوننكر) kelimesi üç nüshada (AE1, AE2, S) “kânûnuñdur” (فانوننكر) şeklinde, yani “kaf”la yazılmıştır. Diğer beyitte ise “hûşmend” (هوشمند) kelimesini S nüshasında “hoşmend” ((خوشمند)) olarak görmekteyiz. Diğer bazı örnekler de şunlardır:

Meks (مكث): meks (مكس) Ü2, Ü3 (G-27/7a)

Eser (أسر): eser (أثر) AE2 (G-62/1a)

Eşk (أشك): ‘aşk (عشق) AE1 (G-46/5a)

Hâr (خار): hvâr (خوار) Ü1 (G-58/3b)

Didâr (ديدار): dildâr (دلدار) Ü2, Ü3, A, AE1, AE2 (G-8/4)

Aynı şekilde terkip i'leri ile i halinin karıştırıldığı durumlar da mevcuttur:

Dil goncası güşâyişi vakt-i hazân arar (G-54/7b)

güşâyişi: güşâyiş-i Ü1, AE1, AE2

Gamzesi tîgî Kahramânı çalar (G-60/3b)

tîgî: tîg-ı Ü1, Ü2, Ü3

Ruhları reng-i erguvânı çalar (G-60/8b)

reng-i: rengi S

Yine izafet tamlamaları ile atf bağlaçlarının karıştırılması söz konusudur. Bu hususu özellikle S nüshasında görmekteyiz ki, bir imla alışkanlığı da olabilir:

Oİ şeh-i hüsn ü bahânuñ yine dîvânı mı var (G-72/5b)

hüsn ü: hüsn-i S

Bizi cevr u cefâya basdurup agyâra lutf itdüñ (G-19/3a)

cevr u: cevr-i S

8. Nüshalarda en çok rastlanılan farklılıklardan biri de tamamen yanlış okumadan kaynaklanan hatalardır. Bu tür hatalar, istinsah edilen nüshanın yazı tarzından, yazının silikliğinden olabileceği gibi, müstensihnin dikkatsizlik ve aceleciliğinden de kaynaklanmış olabilir:

çizmiş(چزمش): cirmin (جرمن) Ü1 (G-13/4a), be-dest (بدست): perest (پرست) Ü2 (G-15/4b), pżç(بیچ): senc (سنج) S (G-21/6a), mizâh(مزاح): ferâh (فراخ) Ü1, Ü2 (G-24/5b), ceş (جیش): Habeş (حبش) AE1 (G-26/1b), duht (دخت): dirahht (درخت) A (G-26/6b), sebz (سبز): seyr (سير) Ü2, Ü3, A, S (G-27/2a), şûriş (شورش): sûziş (سوزش) S (G-35/2b), ‘ömrüñ (عمرگ): gamzeñ (غمزه گ) S (G-35/5a), nazar (نظر): nazm (نظم) S (G-41/2a), baht (بخت): bahs(بحث) Ü1 (G-54/3a), reng (رنک): reşk (رشک) S (G-67/5b), mûyile (مویله): böyle (بویله) Ü1 (G-80/3b), sahh (صح): subh (صبح) S (G-89/6b), gelsün (كلسن): gülşen (كلشن) AE1 (G-145/1a), sebû (سبو): şeb-bû (شبيو) AE1 (G-153/1b), cây (جای): cân (جان) S: câm (جام) AE2 (G-188/6a), qoma mezâd (قومه مزاد): qomaz o (قومز او) Ü1 (G-56/2a), fitne-cûnuñ (فتنهجونك): fitne çünki (فتنه چوكه) S (G-209/6a), nâ-mürde(نامرده): nâ-merddür (نامرددر) S (G-67/3b), gül-çîn (كلچين): küllhan (كلخن) A (G-204/4a), me'mûr (مأ مور): nâm-ver (نامور) Ü1 (G-29/4a), nûr ibn (نوربن): nûreyn (نوربن) A: nûr bin (نور بن).

Alındı gibi topragumuz hâk-i rehinden (G-155/3b)

alındı gibi (الندی کبی): alındaki (الندمکی) S

Yukarıda bir kısmını verdiğimiz hatalı aktarmalar, zaman zaman metne uygunluk gösterse de, çoğunlukla metinle ilgisiz şekiller oluşturmaktadır.⁶

9. Bazı nüshalarda müstensihlerin, vezni kendince düzeltme gayretlerini görmekteyiz:

Gel dâglarum gör biricik hâtrumu yap (G-14/2a)

mısraında, vezin endişesiyle “dâglarum” kelimesinin S nüshasında “dâglarımı” şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

6 Yine yukarıdaki hususta ilginç bir örnek de Kâmi'nin iki eserinin adıyla ilgilidir. Kâmi'nin Bağdat'ta yazdığı Tuhfetü'l-zevrâ ve Behcetü'l-feyhâ mesnevileri Şeyhî'nin Vekâyi'ü'l-fudalâ'sında Tuhfetü'l-vüzerâ (Sicill-i Osmânî'de de), Behcetü'n-nu'amâ imlasiyla yazılmış ve daha sonraki kaynakların pek çoğunda bu yanlışlık devam etmiştir. Hatta Büyük Türk Klasikleri ve F. Kadri Timurtaş'ın yazdığı Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserlerde, Tuhfetü'l-vüzerâ adlı eserin, burada medfun meşhur vezirleri anlattığı şeklinde yanlış bir yoruma bile götürmüştür.

Ocağdan çıkmadur mîr-i ‘alemlikle çerâğ olmuş (G-97/3b)
 “mîr-i ‘alem” tamlaması “mîr-‘alem” olarak düşünülmüş olacak ki “çıkmadur” kelimesi Ü1 ve A nüshalarında “ çıkmadadır “ şeklinde görülmektedir.

Çemen şükrâne-i teşrîfine servi ider âzâd (G-26/3b)

mısra'ı S nüshasında:

Çemen teşrîfine şükrâne serviyi ider âzâd

şeklindedir. Dikkat ettiğimizde iki kelimenin değişmesiyle vezin bozulmakta ve bu durumda “serv” kelimesi pek görülmeyen bir biçim olan “servi” şekline sokulmaktadır.

10. Beytin hemen bütün kelimelerinin veya tamamının değiştirildiği örnekler bulunmaktadır. Bunların da muhtemelen beyitteki kurguyu beğenmeyen müstensihlerin bir tasarrufu olduğu açıktır.

Nâ-revâdur dimem ol âfet-i devrâna göre

Âşinâ cevri nevâzişleri bîgâne göre (G-166/1)

Ü1 nüshasında şu şekilde:

Katı müşkil görünür sabr-ı dil ü câna göre

Ki çeke cevri dil lutfuñı bîgâne göre

Ol kim firâz-ı vahdete reh-berlik eyledi

‘Ankâ-yı Kâf-ı himmete şeh-perlik eyledi (G-198/1)

AE1 ve AE2 nüshalarında şu şekilde:

Bintü’l-ineb ki bezme gelüp erlik eyledi

Biz görmek istedikde muhazzerlik eyledi

Aynı durum mısralarda da söz konusudur.

Hayâlûñ mü-be-mû mevcûd illâ ‘aks-i müjgânuñ

Göñül mecmû’asında Nergisî inşâlarındandır (G-65/3)

Ü1 nüshasında birinci mısra şöyledir:

O müjgânuñ ki minneti hayâlüm eylemiş tahrîr

Bahâr zabt ider elbette diyü ser-mesti

Benân-ı şâhda gül mührdür Süleymânuñ (K-14/18)

A nüshasında birinci mısra şu şekildedir:

İderse hükmîni icrâ bahâr gülşende

Nüshalar arasındaki farklılıklar ve metin kurmada zorlanılan yerlerde, genellikle müstensihlerin de aynı sıkıntıları yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu yapılar, genellikle klasik benzetme ve kurgulardan farklı, az görülen, belki de orijinal sayılabilecek üslup özellikleridir. Geleneksel bilgi de, şairin belki şahsi tasarrufu olan bu durum karşısında bocalamış gözükmektedir. Kâmî divanının, değerlendirdiğimiz yedi nüshasında bunun ilginç örnekleri ile karşılaşılmaktadır.

Örneğin aşağıdaki beytin ikinci mısraı bütün nüshalarda problemsiz olarak, aynı olduğu halde birinci mısra hemen hepsinde farklılık göstermektedir:

Her hâne-zâd kâbile-âzâr-ı ârzû

Âgûş-ı dilde cilve-nümâ tev'em-i hevâ (G-1/5)

(Gönül kucağında heves ikizleri oynadığından, her cariye çocuğu, arzunun incitilmelerini kabul edicidir.)

Her hân-zâd kâfile-âzâd-ı ârzû (S)

Her hâne-zâd kâbile-âzâd-ı ârzû (A)

veya

Her hâne-zâd-ı kâbile âzâd-ı ârzû

Her hâne-zâd kâbile-âzâr-ı ârzû (AE1,AE2)

Her hân-zâd kâbile-i zâr-ı ârzû (Ü1)

Her hâne-zâd kâbile-âzâr-ı ârzû (Ü2)

Her hâne-zâd kâbile-i zâr-ı ârzû (Ü3)

Yukarıdaki mısra, hemen her nüshada farklılık göstermektedir. Dikkat ettiğimizde bu mısra da bir anlam kargaşası yaşandığı anlaşılmaktadır. Özne olan “hâne-zâd”, efendi evinde doğmuş cariye çocuğu, anlamına gelmektedir. Kâbile, kabul eden, edebilen anlamının yanı sıra ebe anlamına da gelmektedir ki bu anlam da işin içine girmektedir. Yine âzâd, köleliğin mukabili hürlüğü çağrıştırması ve “zâd”la olan ses benzerliğinden ve âzâr kelimeleri incitilmek noktalarından, özne ile tamamen uygunluk içindedir. Ebe ve çocuk kelimeleri ise, ağlamak anlamındaki “zâr”ı hemen çağrıştırmaktadır. Bütün bunları göz önüne aldığımızda, bu mısra da, müstensihlerin mısraın anlaşılmasını noktasında yaşadıkları sıkıntılar ortaya çıkmaktadır.

Nüshalarda bunların dışında, muhtemelen müstensihlerden kaynaklanan farklı tercihler görülmektedir. Bunların çoğu beyit içinde uygunluk gösteren kelimelerden oluşmaktadır. Bunları bir ihtimal şairin bizzat kendisinin sonradan bir müdahalesi olarak görmek de mümkündür.

Tecellî Kâmiyâ her zâta bir yüzden mukadderdür

Dil-i hod-bîn-i Mansûra görindî dâr ile didâr (G-58/5)

mukadderdür: mukarrerdür Ü1, didâr: ber-dâr AE1,AE2

Bâ'is-i ragbet-i gül 'ârız-ı gül-gûnundur

Rif'at-i serve sebeb kâmet-i mevzûnundur (G-75/1)

rif'at-i: ragbet-i AE1, AE2

Her nigâh-ı iltifâtı nice dil ihyâ ider

Çeşm-i şûhî var iken gayri gazâli n'eylerüz (G-85/3)

gazâli: zevâli S

Sözlük kullanımı, metin tenkidinde en önemli hususlardan birisidir. Sözlük kullanımının önemli bir tarafı Arap alfabesi ve Osmanlıca kuralları iyi tanımaktan geçmektedir. Öyle ki aynı dizilişte olan şekillerin beş, on hatta daha fazla kelimeyi okutabildiğini düşünmek gerekmektedir. Şüphesiz, edebiyatımızda kullanım sıklığı yönünden her kelime aynı değerde değildir. Ancak vezin, kafiye ve anlam yönünden uymayan kelimeleri de diğer alternatiflerde aramak durumundayız. Örnek olarak kef, nun ve he (كه) harflerinden oluşan şeklin on değişik ihtimalle okunabileceği görülmektedir:

Küh: Kök, dip, temel, esas, tür, bakış açısı, zaman.

Güneh: Günah.

Gene: Yine.

Kene: Malum haşere.

Keneh: İşaret, işaretlemek.

Kinne: Sakız.

Künne: Gölge, gölge, gölgeleme.

Kennet: Kardeşin veya oğlun karısı, gelin.

Kinnet: Örtü, örtmek, şemsiye.

Künnet: Bir evin çatısı veya bir tezgahın önü.

Bununla birlikte, yine kelimeyi oluşturan harflerin aynı karakterde olduğu, sadece noktaların belirlediği kelimelerde ise alternatifler ve ihtimaller çok daha artmaktadır. Örneğin karakter olarak aynı olan cim, çim, ha, hı ve ze, re harfleri esas alınırsa karşımıza çıkacak kelime çeşidi ve sayısı şöyledir:

ح

Hürr: 1. Özgür, soylu 2. Geyik ve güvercin yavrusu 3. Şahin.

Harr: 1. Hararet, sıcaklık, kaynama 2. Kalbi sıcaklık 3. Taşlık

yer.

Hirr: 1. Üreme organı.

خ

Har: 1. Merkep, eşek 2. Aptal, bön 3. Siyah yapışkan çamur 4. Tortu, posa 5. Türünün kaba ve çirkini 6. Kemanın bağlantı yeri, köprüsü.

Har-Hir: Satın almak.

Hir: 1. Sis 2. Mutluluk, sevinç 3. Hoş durum, iyi şart.

Hur: Güneş.

Harr: 1. Siyah çamur 2. Düşmek, yüksek bir yerden düşmek 3. Çatlak 4. Ölüm.

Hurr: 1. Değirmen taşındaki tahıl deliği 2. Kulağın tözü 3. Yuvarlak delik

Hur': 1. Pislik.

خز

Haz: 1. Çocuklar gibi kış üstü sürünmek.

Hazz: 1. İpek 2. İpekli madde 3. Kunduzun parlak tüyleri 5. Dikenli çit çekmek 5. Bıçaklamak, kargılamak.

حز

Hazz: 1. Sezon, mevsim 2. Dilin ağırlığı 3. Kesmek 4. Soyca üstünlük.

جر

Cer: 1. Yarık, çatlak 2. Toz zerrecikleri 3. Hendek, çukur.

Cerr: 1. Çizme, tarama 2. Çekme, sürükleme 3. Bir şeyin temeli, aslı, dayanağı 4. Harf-i cerr

Cür: 1. Eyer, semer 2. Eyer, semer vurmak.

جز

Cez: 1. Ada.

Ciz: Kızartılmış koyun kuyruğu.

Ciz-Ciz': Dışında, ayrıca, başkaca

Cezz: kesmek, biçmek.

Cez': 1. Parçalarına ayırarak bölmek 2. Dağıtmak, dağıtım 3. Bileşenlerine ayırmak

Cüz': 1. Parti, kısım, bölüm 2. Kur'an'ın bölümleri 3. Bir metrelik adım.

چ

Çer: Şarkı, müzik, şelale.

Çür: Üreme organı.

چز

Çez: Maymun.

Çiz-Çüz: Cırcır böceği, ağaçkakan.

Sonuç olarak, metin tenkidi Divan edebiyatının en önemli taraflarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte yayımlanmış divan, mesnevi ve nesir eserlerinde metotsuzluktan kaynaklanan önemli problemler bulunmaktadır. Bu problemler tercihte yapılan isabetsizlikten çok özellikle okuma yanlışları olarak kendisini göstermektedir. Yukarıdaki problemlerin temelinde, metin kurucusunun Divan edebiyatı felsefesi başta olmak üzere Osmanlıca, dil hususiyetleri, imla, vezin, kafiye ve istinsah konularında yeterli donanıma sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Öneriler:

Metin, ilk planda vezin, kafiye, cümle, tamlama, bağlaç vs. hatalarından arındırılmalıdır.

Tercih ve aparat kararlarında Divan şiiri felsefesi, şairin özellikleri ve dönem hususiyetleri göz önüne alınmalıdır.

Her şeyden önemlisi metnin doğru okunmasıdır. Bu hususta Steingass (Farsça-İngilizce), Lexicon (İngilizce-Arapça), Amîd (Farsça-Farsça) başta olmak üzere önemli Farsça ve Arapça sözlükler kullanılmalı.

Divan şiiri, Eski Anadolu Türkçesi dediğimiz ilk dönem ve Halk edebiyatı ürünlerine göre, özellikle klasikleşmesini tamamladıktan sonra, imla, vezin, kafiye ve şiir anlayışı olarak sağlam ve şaşmaz bir yapı oluşturmuştur. Bu avantajdan metin tenkidinde azami ölçüde yararlanılmalıdır.

Bugünkü teknolojik imkanlar da göz önüne alındığında, mümkünse metni kurulacak eserin bütün nüshaları çalışmaya dahil edilmelidir.

Mesnevi ve nesir eserlerin tenkidinde konunun seyri, çok önemli ipuçları vermektedir. Bundan da mümkün merteye yararlanılmalıdır.

Divanların tenkidinde, mesnevi ve nesir eserlerin konusu gibi bir kolaylık olmamakla birlikte, şiirin genel teması veya beyitteki kurguya dikkat edilmelidir.

Metin kurucu, nüshaların yeterli olmadığı durumlarda kendi bilgi ve inisiyatifini kullanarak metni bir nevi tamir etmelidir.

Çalışmada kullanılan nüshaların kayıtlı bulunduğu kütüphaneler ve kayıt numaraları şu şekildedir:

A: (Atıf Efendi Kütüphanesi 2102)

AE1: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler. 373/1)

AE2: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler. 373/2)

S: Süleymaniye Kütüphanesi Yahya Tevfik Efendi Ktp. 303)

Ü1: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 2839)

Ü2: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 2888)

Ü3: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 2891)

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmet, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1942, s. 253-267.
- Horata, Osman, “Klasik edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmla İle İlgili Bazı Problemler”, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu*, Ankara, 17-18 Ocak 1992.
- İnce, Adnan, “Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu*, Ankara, 17-18 Ocak 1992.
- Kam, Ömer Ferit, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri* (Haz. Ali Yıldırım), Elazığ, 1998.
- Kavakçı, İ. Y. Ziya, *İslam Araştırmalarında Usul*, Ankara, 1991.
- Steingass, S., *Persian-English Dictionary*, London, 1930.
- Tatar, Burhanettin, *Hermenötik*, İnsan Yay., İstanbul, 1994.
- Tekin, Gönül Alpay, “Hamdullah Hamdi'nin Yeni Bir Leyla ve Mecnun Mesnevisi ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies*, Volume: 3, Cambridge 1979, s. 307-342.
- Tulum, Mertol, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Ktb., İstanbul, 2000.
- Yazıcı, Gülgün Erişen, Edirneli Kâmi ve Divanının Tenkitli Metni, (Basılmamış doktora tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.
- Yıldırım, Ali, Kami, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, (Basılmamış doktora tezi), F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1995.